

Om fortellinger til kommisjonen i et maktperspektiv

Stein R. Mathisen

Fortellinger og sannhets- og forsoningskommisjonens mandat

I undersøkelsen av den norske sannhets- og forsoningskommisjonens arbeid har jeg spesielt vært opptatt av det som mandatet skisserer opp som kommisjonens kildegrunnlag. I mandatet står det at kildegrunnlaget skal være det som trengs for å gjennomføre en omfattende historiske kartlegging av det som i ettertid vanligvis har blitt betegnet som 'fornorskingspolitikken', altså myndighetene sin politikk overfor samer, kvener, norskfinner og skogfinner. På den ene siden er det alt det som kan finnes i skriftlige kilder og offisielle (og graderte) dokumenter. På den andre siden legger Stortingets mandat til kommisjonen gjentatte ganger vekt på at det er viktig å få tak i de personlige erfaringene som folk har hatt med denne politikken. Det vil først og fremst være i folks fortellinger at denne typen personlige erfaringer kommer til uttrykk. Derfor blir også de fortellingene som folk videreformidler en svært viktig del av kildegrunnlaget for kommisjonens arbeid. Disse fortellingene kan dreie seg om folks negative erfaringer med fornskingspolitikken og har ofte av utenforstående blitt forstått som offerfortellinger. Men de kan like gjerne forstås som 'beredskapsfortellinger', der man identifiserer hvor de aktørene som truer den egne kulturen befinner seg, og hva de er i stand til å gjøre. I tillegg kan man finne det som kan kalles 'mestringsfortellinger'. Det kan være fortellinger om hvordan enkeltpersoner mestret den motstanden de møtte under fornskingspolitikken, lurte og narret autoriteter, og hvordan de klarte seg bra til tross for et vanskelig utgangspunkt. Disse strategiene har dukket opp i fortellinger på de åpne møtene som har blitt arrangert i regi av kommisjonen, og viser noe av det sammensatte og kompliserte bildet som kommisjonens medlemmer må forsøke å sette sammen.

Fortellingene er vitnemål om historiske hendelser, men de er samtidig versjoner av opplevd virkelighet, og sett fra individuelle posisjoner. Videre skisserer mandatet at det er viktig å dokumentere med historisk kartlegging hvordan fornskingspolitikken påvirket *både* majoritetsbefolkningen sin oppfatning av de som skulle fornorskede og de fornorskede sine egne, eventuelt endrede oppfatninger av sin egen kultur og etniske bakgrunn. Og det kommisjonen i tillegg skal, slik det formuleres i mandatet, er å: «... sørge for å bringe personlige erfaringer og historier frem i lyset ved å legge til rette for at enkeltpersoner som selv har erfaringer å dele, får mulighet til å fortelle sin historie, herunder om urett som ble begått mot en personlig eller andre nærstående, og om hvordan virkningene av uretten har påvirket eller påvirker livssituasjonen deres.» Og videre i samme dokument: «Slik kan kommisjonen ta utgangspunkt i gruppenes egen forståelse av sin historie.» (Innst. 408 S, 2017-2018: 4). Noen slike fortellinger har da også kommet til uttrykk på de oftest nokså strengt regisserte åpne møtene som kommisjon har arrangert i samarbeid med lokale interessegrupper.

Fortellinger i åpne og lukkede kontekster

De åpne møtene som kommisjonen arrangerte fulgte en fast regi, der det først var et kunstnerisk innslag fra artister som representerte urfolk eller nasjonale minoriteter, så en appell fra en lokal myndighetsrepresentant, deretter et innlegg fra en representant for kommisjonen, og til slutt mer eller mindre forberedte og planlagte innlegg fra personer som hadde vært utsatt for fornskingspolitikken, eller mer spontane innlegg fra salen. Derfor fungerte disse åpne møtene først og fremst som informasjonsmøter om kommisjonens arbeid, og som en arena der publikum hadde anledning til å bli kjent med noen av kommisjonens medlemmer. På de lokalt initierte åpne møtene var det bare 2-3-4 av kommisjonens medlemmer som møtte. Bare på kommisjonens åpne møter initiert av dem selv var hele kommisjonen ment å være til stede.

Det var også en strategi fra kommisjonens side at det skulle være mulighet for at de som hadde hatt negative erfaringer med fornorskingspolitikken, og som ikke ønsket å komme med sine fortellinger i full offentlighet på et slikt åpent møte, skulle ha en mulighet for å gjøre avtaler om intervju. Disse intervjuene ble da avtalt med en av de kommisjonsmedlemmene som var til stede, og ble foretatt på tilbaketrukkne og lukkede arenaer.

Det kan kanskje framstå som fornuftige strategier, som samsvarer med hvordan disse fortellingene har blitt overlevert tidligere i en mer lokal kontekst. Noen av de erfaringene folk hadde med fornorskingspolitikken kunne bli et samtaleemne i offentlige sammenhenger, mens andre opplevelser ble holdt innenfor det familienære miljøet. Atter andre opplevelser har man kanskje valgt å ikke dele med noen i det hele tatt. Disse valgene kan henge sammen med både politisk engasjement på den ene siden, og følelsen av individuell sårbarhet på den andre siden. Men dette kan i seg selv bli sett på som et vedvarende resultat av nettopp fornorskingspolitikken. At det å være samer eller nasjonale minoriteter og bli utsatt for diskriminering og rasisme skulle være skambelagt, og noe som det bare kunne fortelles om i hemmelige og lukkede fora. Kommisjonens insistering på viktigheten av hemmelighold som beskyttelse, med klausulering av materialet i 100 år og fortellinger bak lukkede dører kan også oppfattes som et dobbelt budskap. På den ene siden at det er nødvendig med en beskyttelse av det som oppfattes som sårbare enkeltindivider. Men på den andre siden kan det oppfattes som strategier som viderefører nettopp skam, for de som ble fortalt at språket og kulturen deres ikke var god nok. Dersom dette hemmeligholdet, slik noen kritiske forskere har vist til, oppfattes som en måte å sensurere stemmer fra fortiden på, kan det også oppfattes som en fortsettelse av fornorskingspolitikken.

Derfor er den strategien som kommisjonen har valgt i Norge, når det gjelder formidlingen av fortellinger relativt vesensforskjellig fra det som har foregått i andre kommisjoner i andre land. Eksempler kan være Canada og Sør-Afrika, der nettopp den offentlige arenaen der folk fortalte fritt, og det som ble formidlet var tilgjengelig for mange, var et veldig viktig element i selve forsoningsprosessen. Når alt foregikk i offentlighet, var også alt tilgjengelig for vurdering. I den norske sammenhengen vil det imidlertid være slik at kommisjonen sin forståelse av hva som er viktig i fortellingene blir helt avgjørende. For av forskjellige grunner, så foregår arbeidet med fortellingene i kommisjonen med kortene tett inntil brystet. Og kommisjonens resultat av undersøkelsen vil jo ikke foreligge før rapporten foreligger i juni 2023. Da vil publikum måtte forholde seg til det utvalget og de fortolkningene av fortellingene som kommisjonsmedlemmene har foretatt.

Men det er samtidig nettopp bruken av disse personlige opplevelsesfortellingene, og sammenhengene rundt innsamlingen av dem, som har interessert meg og også andre i prosjektet spesielt. For meg som er folklorist, og jobber med fortellinger, er det nokså opplagt at folks fortellinger alltid formidler svært viktig kunnskap. Men det betyr også mye hvor de har blitt fortalt, og hvordan man best skal kunne forstå sammenhengen mellom fortelling, kontekst og formidling av mening er veldig viktig. Fortellingene kan nemlig dokumentere noe akkurat der som kunnskapsgrunnlaget i de skriftlige kildene mangler eller er ufullstendig. Det var noe som Henry Minde påpekte allerede for 20 år siden: at hvis man skulle granske omstendighetene rundt fornorskningen, så vil det være veldig viktig å få tak i disse kildene, der folk kunne fortelle om hvilke personlige opplevelser de hadde hatt av den politikken som det finnes mange kilder til, enten det er i skolehistorie, sentral politikk, lokal politikk, eller sikkerhetspolitikk.

Personlige erfaringsfortellinger, sannhet og sjanger

Når fortellinger blir forstått som en viktig del av det arbeidet sannhets- og forsoningskommisjonen skal gjennomføre, så blir det selvfølgelig også et viktig spørsmål å avgjøre hvilken status disse fortellingene skal ha som kilder. Siden det her er snakk om arbeidet til en sannhetskommisjon, så blir selvfølgelig forholdet mellom fortellinger og sannhet helt grunnleggende. Men hvilke typer av sannhet er det vi kan forvente å finne i folks fortellinger?

Det man har sett er at når fortellingene relaterer seg til hendelser som ligger langt tilbake i tid (for eksempel 200-300 år), så vil det være en god del detaljer og faktiske opplysninger som har gått tapt i den muntlige overleveringen. Når folklorister har sammenlignet historiske sagn om mord og andre ugjerninger med de rettsdokumentene som ofte finnes om de samme hendelsene, er det slett ikke alltid slik at disse formidler nøyaktig det samme hendelsesforløpet. Rettsdokumentene representerer imidlertid også et partsinnlegg i forhold til de historiske hendelsene, sett fra de styrende myndighetenes side. De historiske sagnene gir derimot et bedre innblikk i hvordan lokalbefolkningen har sett på disse hendelsene, både i samtiden og i ettertiden. De historiske sagnene blir dermed en primærkilde til å forstå hvilke holdninger folk flest hadde til hendelser som fant sted i deres lokalmiljø, og dette er også en type sannhet som vil være viktig når hendelser i fortiden skal evalueres.

Noe lignende har blitt trukket fram i den folkloristiske faglitteraturen når det gjelder overleveringen av personlige opplevelsesfortellinger. Så lenge disse fortellingene inneholder kjente elementer som fører til gjenkjenning og identifikasjon, blir de også gjenkjent som legitime formidlere av det som var en felles skjebne for mange av de som ble utsatt for fornuftspolitikk.

Beskyttelse eller hemmelighold?

I forbindelse med kommisjonens åpne møter ble det alltid lagt stor vekt på at materialet, det vil si fortellingene eller intervjuene som kommisjonen har samlet inn eller fått tilsendt, ikke vil være alminnelig tilgjengelig for offentligheten før etter 100 år. Og dette er noe som har vært litt omstridt i enkelte kretser som har vært kritiske til kommisjonens arbeidsmåter. Det at selve hovedmaterialet som kommisjonens rapport skal bygge på, ikke kan bli gjort kjent for offentligheten, og at prosessen rundt innsamlingen av disse fortellingene også i så stor grad er unndratt offentlig kunnskap, gjør kommisjonsarbeidet sårbart for kritikk om manglende åpenhet.

Hovedargumentet for hemmeligholdelse er for så vidt legitimt. Det har blitt pekt på at i deler av materialet ligger det ting som er av en sånn karakter at det er viktig for folk at det ikke kommer alminnelig ut, eller kan knyttes til enkeltpersoner. Dersom det som kommer fram i fortellingene eller intervjuene setter fortelleren i en sårbar posisjon, er dette absolutt hensyn som må tas. I forhold til at fornuftspolitikk også førte til traumatiske opplevelser, har det alltid under de åpne møtene vært folk fra SANKS¹⁰ til stede, i tilfelle fortellingene skulle føre til gjenopplevelse av gamle traumer, eller skape psykiske reaksjoner når de ble gjenfortalt. Dette var en fornuftig beredskap når man ville ha folk til å fortelle om vanskelige ting. Men det må være sannhetskommisjonen som avgjør om i hvilken grad denne varsomheten skal være retningsgivende for alt videre arbeid. I mange sannhetskommisjoner har man diskutert dette i forhold til hvilken terapeutisk effekt fortellinger kan ha når folk får anledning til å fortelle om hva som har vært galt, eller formidle sine egne lidelseshistorier til majoritetsbefolkningen. I så tilfelle kan fortellingene være noe som ikke bare blir sett på som et kildemateriale, men som elementer som kan bidra til en slags helbredelse av relasjonene mellom folk. Dette har man sett i

10 SANKS – Samisk nasjonal kompetansetjeneste – psykisk helsevern og rus

sammenheng med at enkelte kommisjoner har vært styrt av religiøse ledere, sånn som for eksempel i Sør-Afrika med Desmond Tutu. Der tenkte man på en slik formidling av lidelse som elementer i en forsoningsprosess. Spørsmålet er i hvilken grad dette kan oppnås når fortellingene i den norske konteksten overleveres i lukkede rom og klausuleres i 100 år?

Fortellinger, makt og avmakt

I mandatet blir det lagt vekt på at medlemmene av kommisjonen er valgt ut ifra deres faglige bakgrunn og kvalifikasjoner til å gjøre et sånt arbeid, og ikke som representanter for interessegrupper, eller ut fra etniske og minoritetspolitiske posisjoner. Dette er noe som det legges stor vekt på av kommisjonen selv, og i deres presentasjoner av eget arbeide. Det betyr at man har ment at en faglig kvalifisert gjennomgang av de opplysningene som man har samlet inn gjennom kildestudier, intervjuer og fortellinger skal kunne danne grunnlag for å komme fram til konsekvensene av fornorskingspolitikken. Tanken er vel også at en slik framstilling skal kunne legge grunnlaget for et forsoningsarbeid. Detaljene i dette arbeidet, og prosessen rundt de mange vurderingene som kommisjonen nødvendigvis har måttet gjøre underveis, har publikum foreløpig ingen kjennskap til. Kanskje kan man få vite mer når kommisjonens skriftlige rapport legges fram for Stortinget. Det som er viktig, er at fortellingene alltid blir fortalt i bestemte kontekster og at disse kontekstene ikke befinner seg i et maktmessig tomrom eller vakuum. Heller ikke kommisjonen selv og dens medlemmer kan plassere seg utenfor disse kontekstene, som objektive observatører. Dette gjelder både på et makroplan, der konsekvensene av den langvarige fornorskingspolitikken skal forhandles om. Og det gjelder på et mikroplan, der denne politikken skal forstås i forhold til lokalsamfunn, naboer, familie og egen kulturell identitet. Det er akkurat når det gjelder slike evalueringer at det blir viktig å reflektere over de sammenhengene der fortellingene har blitt framført.

Kontekstene er også veldig viktig med hensyn til hvordan man skal vurdere det sannhetsinnholdet som man finner i fortellingene. Det dreier seg om opplevelser som kan gå langt tilbake i tid, i og med at man skal dekke hele fornorskingsperioden. Og det er de verdimeslige holdningene som særlig uttrykkes gjennom fortellingene. Det viktigste man finner i disse fortellingene, er de holdningene som blir formidlet om hendelser, selv om ikke alt stemmer når det gjelder detaljer og saksopplysninger. Da må man eventuelt gå til andre kilder. Men de skriftlige kildene, som arkivmateriale/dommer og rettsdokumenter/ offentlige beslutninger hvor majoriteten hadde definisjonsmakta, må også oppfattes som partsinnlegg. Derfor er det viktig å forstå at fortellingene til kommisjonen gir uttrykk for posisjonerte innlegg i forhold til historiske hendelser, som kan være viktige korreksjoner til det som av mange oppfattes som 'objektive' skriftlige kilder. Nettopp i forhold til det arbeidet som sannhets- og forsoningskommisjonen skal gjøre, er holdningene folk har til fornorskingspolitikken en viktig del av dokumentasjonen.

Les mer om dette i denne artikkelen, der det også finnes utfyllende litteraturreferanser:

Stein R. Mathisen: Fortellinger til kommisjonen. Fornorskingserfaringer og sannhet i et sjangerperspektiv. *Tidsskrift for kulturforskning* 21 (nr. 1, 2022), 49-64

Artikkelen er åpent tilgjengelig, og kan lastes ned her: <https://ojs.novus.no/index.php/TFK/article/view/2092/2062>